

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

Infobulletin Parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem

Herfst 2005, jaargang 17, nummer 3

Namen

De cultuurhistorie van de parken is een belangrijk onderwerp voor ons blad. De andere onderwerpen zijn de flora en fauna, het gebruik en het onderhoud van de parken. Het gebruik van wat we bewaren verandert in de tijd. De parken zijn nu natuur en recreatie voor de stad. De Jansbeek leverde de energie voor de watermolens en vormde het eerste bedrijventerrein van Arnhem.

De adellijke landhuizen zijn nu museum en restaurant. De Boerderij, de Oranjerie hebben een horecabestemming. Eén watermolen met een defect waterrad is nu Watermuseum. De andere watermolen maalt nog steeds graan, maar de molenschuur is nu Bezoekerscentrum. Aan de Cederallee vind je machtige beuken en de ronde schapenweide is muziekpodium. Maar hoever gaat de cultuurhistorie terug? Voor de 13e eeuw droegen de Hartgersberg, de Roelofsberg en de Ruyterenberg geen naam en de bron van de Jansbeek was nog niet geboord. Naamloze woeste grond, heide, heuvels, struikgewas, bosjes. En zonder namen eindigt de cultuurhistorie. Maar ook nu zijn de namen bij de bezoekers van Sonsbeek grotendeels onbekend. "Het tweede pad rechts en dan het eerste links" dat klinkt als de route in een doolhof. Vorig jaar kwam het idee op de namen weer te publiceren die we vonden op een kaart van Sonsbeek uit de vorige eeuw. Het resultaat is opgenomen in het nieuwe Sonsbeekgidsje dat in juli jl. verscheen. Deze plattegrond met namen, gemaakt door Jos Diender, vindt u ook op de achterpagina van dit Infobulletin. Nieuw is alleen het St.Jansveld, de naam voor het binnenterrein tussen Watermuseum en Bezoekerscentrum Sonsbeek.

Luuk Broer

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is in woord en daad mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar: voor particulieren € 12,50, voor verenigingen € 35,- voor bedrijven € 50,-; Bankrekeningnummer: 40 63 33 505 t.n.v Vrienden van Sonsbeek.

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek:
Hendrik Broekhuizen (voorzitter) tel. 4426212,
Luuk Broer (secretaris) tel. 4424956,
Kees Hoogendijk (penningmeester) tel.4458408,
Loes Prakke (ledenadm/promotie) tel. 4433495,
Tjada van den Eelaart-de Sitter (schouw/gidsen)
tel. 4455098. Adviseurs: Joop Morsink (historie),
Jeroen Glissenaar (Stadsbeheer), Jeroen Voskuilen
(Bezoekerscentrum).

BEZOEKERSCENTRUM
SONSBEEK

De Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem. Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. Het bezoekerscentrum levert informatie over de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en het is een goed startpunt bij een bezoek aan de parken.

Website: www.bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek:
Jan Vierdag (voorzitter) tel. 4437279,
Bart Beukema (secretaris),
Marijke de Bruine (penningmeester),
Jaap Nieuwenhuis, Aaltje Koopman en
Leo van der Meer.

Secretariaat/ledenadministratie:
Vereniging Vrienden van Sonsbeek per adres
Bezoekerscentrum Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a,
6814CL Arnhem, Telefoon: 4450660,
Email: info@parksonsbeek.nl
Website: www.parksonsbeek.nl

Deze foto: de doop van het St.Jansveld op 26 juni 2005
Foto omslag: Sonsbeek Theater Avenue op zaterdagmiddag. Foto: Sophia Mooldijk

Geschiedenis van de theepit

Twee eeuwen geleden is de 'theepit' in Sonsbeek gebouwd als zomerwoning voor een rijke koloniaal. Daarna wordt het gebouw de tuinmanswoning van het adellijke landgoed. Dan verpacht de lokale overheid het gebouw als theeschenkerij en, na restauratie, woont de horeca-exploitant er. Met de galerij erbij groeit de Theeschenkerij Sonsbeek uit tot een belangrijke toeristische attractie. Na de oorlog wordt het naam Sonsbeek Paviljoen. Tegenwoordig is het gebouw woning en opslagruimte van de exploitant van het Chinese restaurant. Uit diverse bronnen hebben we ruim twee eeuwen gebruik van de theepit in kaart gebracht. Er werd gedanst op Sonsbeek, daarover zijn de

bronnen unaniem

Lusthuis van Nederburgh

De Oprechte Haarlemse Courant kondigt in 1797 de verkoop aan van "de considerabele en overheerlyke Buiten-Plaats DE WILTBAAN, ook Sonsbeek genaamt" Het uitgestrekte landgoed met een beek, vijvers, bossen, tuin- en bouwland, boerderijen, woningen en de Sonsbekermolen behoorde tot de boedel van Gerhard Pronck, burgemeester van Arnhem. De buitenplaats wordt gekocht door Elisabeth Geertruy Scheltus, echtgenote van Sebastiaan Cornelis Nederburgh die in Indië vanaf 1792 de laatste commissaris-generaal van de Verenigde Oostindische Compagnie was (zie referentie 3, aan het slot van dit artikel). Volgens Beek (1) laat Nederburgh tegen de Roelofsberg een 'lusthuis' bouwen, een zomerverblijf, dat 100 jaar later de Theeschenkerij zou worden. Volgens Van Iddekinge (2) behoort het pasgebouwde huis al tot de van Pronck gekochte boedel. Hoe dan ook, in 1800 komt Nederburgh terug uit de Oost en gaat in zijn zomerverblijf wonen. Het bescheiden gebouw omvat dan

beneden 5 kamers en boven, onder het dak, 5 kamers met bedsteden. Naar verluid is de architect Roelof Roelofs Viervant, dezelfde die in 1795 ook de kern van het huis op de aangrenzende Hartjesberg de Witte Villa heeft gebouwd.

Tuinmanswoning

Baron De Smeth, een Haagse kamerheer van koning Willem I, koopt in 1806 het danmalige landgoed Sonsbeek met het lusthuis van Nederburgh. De Smeth koopt in 1808 ook het aangrenzende landgoed en buitenhuis op de Hartjesberg. Hij voegt Sonsbeek en Hartjesberg samen en noemt het geheel Sonsbeek. De Smeth heeft het geld om landarbeiders afkomstig van de Veluwe met schop, kruiwagen, stortkar zijn lusthof te laten verfraaien. Hij laat een moestuin aanleggen tegen de Roelofsberg en bestemt de zomerwoning van Nederburgh tot tuinmanswoning. Hij laat de Kleine Waterval bouwen, plant uitheemse bomen in de omgeving van de hangbrug, koopt de Wittewatermolen, laat de Ronde Weide aanleggen en op de Ruyterenberg van ruwe boomstammen een belvédère bouwen. Het is ook De Smeth die rond 1810 de ijskelder van Sonsbeek laat bouwen om levensmiddelen gekoeld te bewaren.

In 1821 dineert het echtpaar De Smeth op Sonsbeek met baron Van Heeckeren en zijn echtgenote. De gast is enthousiast over de ligging en het uitzicht en informeert over het landgoed te koop is. Baron H.J.C.J. van Heeckeren tot Enghuizen en de Beurse is oud-militair die zowel aan de kant van de Pruisen als van Napoleon heeft gevochten, zowel in Duitsland als in Rusland. Hij verliest een been in vreemde krijgsdienst maar regelt toch zijn reputatie in Nederland en trouwt met Elisa Hope, dochter van een schatrijke bankier. Van Heeckeren koopt het landgoed en de volgende twintig jaar nog een reeks van aangrenzende terreinen en huizen.

1877.

VRIJE WANDELING in het Binnenpark van **SONSBEEK**,

VAN 15 APRIL TOT 15 SEPTEMBER

VOOR

M. A. W. M. C. Van Huell

Ingang door het Hek aan den Zijpschen weg.

Het terrein bij den kastelein KLAASSEN binnen het hek behoort tot het Park. Deze kaart is persoonlijk voor de hoofden van het huisgezin vergezeld van hunne kinderen of logés elders woonachtig.

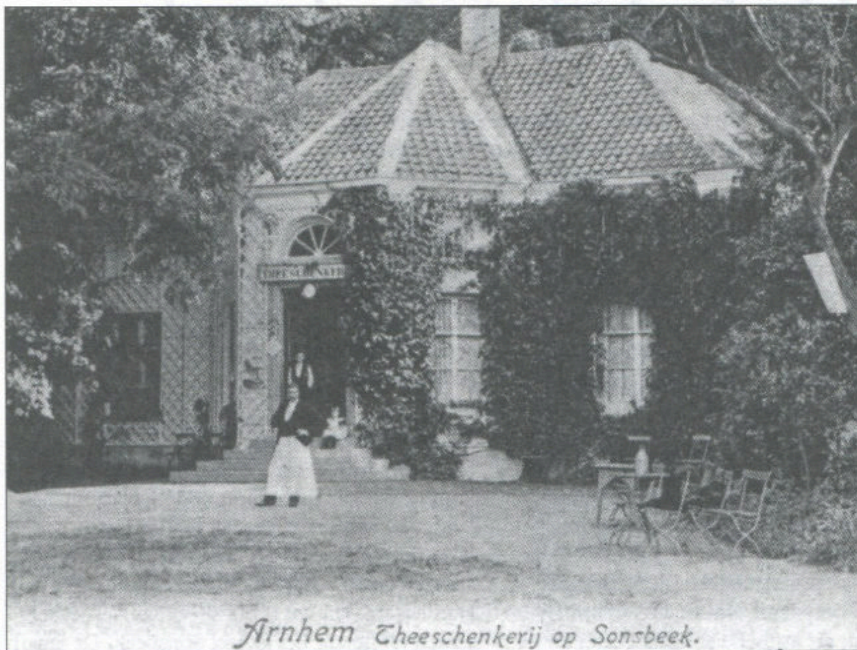
Uitgeleende kaarten ook aan de dienstdoden met kinderen worden terug gehouden en niet terug bezorgd.

Wordt verzocht geene honden mede te brengen.

Aan het bovenhek mogen geene rijtuigen stationneeren buiten den Apeldoornschen straatweg.

A. C. MULDER (*Rentmeester*.)

WERNER VAN PALLANDT.

De theepit in 1903 (ansicht uit de collectie van Frans Brink)

Hij is de bouwheer en inrichter van het Engelse landschapspark Sonsbeek zoals wij het kennen.

Nijhoff (4) schrijft in 1828: "Van Heeckeren sloopte boerderijen, een hele rij huizen, waterkorenmolens, een runmolen en zette er nieuwe gebouwen voor in de plaats. Hij effende onregelmatige stukken grond, vulde kuilen, legde plantsoenen aan, bestraatte twee van de stad naar de buitenplaats lopende wegen: van de Velperpoort naar de nieuwe portierswoningen en van de Janspoort naar de ingang bij de tuinmanshuis waar de vreemdeling zich moet vervoegen om een geleide te krijgen." En dan wandelt Nijhoff het landgoed Sonsbeek in.

Markus (5) noteert omstreeks 1850 over zijn wandeling rondom de stad, aangekomen op de Zypendaalseweg, het volgende: "Tegenover den ingang naar de tuinmanswoning van Sonsbeek had men de theeschenkerij 'Rustplaats' van J. de Bruin (waar nu 'Trianon' staat, LB), welke door het meer deftige publiek werd bezocht. De Bruin had van de eigenaar van Sonsbeek verlof gekregen, op het landgoed zelf langs den weg, op open plekjes tusschen het struikgewas, stoelen en tafels te zetten, waar hij zijn bezoekers dus

eenig gerief aanbieden kon; het was daar heerlijk, rustig zitten, terwijl de jeugd zich op de grasvelden, die er voor lagen, vermaakte. Hier was ook de ingang voor het publiek, dat de plaats wilde bezichtigen, hetgeen onder geleide werd toegestaan, na zich daarvoor aan de tuinmanswoning te hebben aangemeld. De familie Van Heeckeren exploiteert geen horecagelegenheid op het besloten landgoed.

Theeschenkerij Sonsbeek

Dat wordt anders als de Gemeente Arnhem in 1899 Sonsbeek koopt en van het landgoed een openbaar park maakt. T. de Haan, chef-kok te Arnhem krijgt vergunning voor de exploitatie van een theeschenkerij op Sonsbeek. Voorwaarden zijn: "geen vrouwelijke bediening, geen muziek en een uur na zonsopgang sluiten" Op foto's en ansichten van de 'Theeschenkerij' staan wat stoelen, tafeltjes en obers met witte schorten. Onder het opschrift 'Vitesse Rijwielen' worden er fietsen verhuurd. De toegangsweg wordt verbeterd nadat de gemeenteraad in 1902 besluit tot de aanleg van een zware en vijf meter brede brug waarover ook wagens beladen met bomen moeten kunnen rijden. De brug wordt genoemd naar de zes knobbelzwanen van smeedijzer die in de leuningen zijn verwerkt. Getekend door de bekende Jugendstilarchitect Diehl en vervaardigd door de smid Traanboer.

In 1910 zoekt de gemeente een nieuwe uitbater voor het pand. Pachter wordt de heer Scheffer uit Oosterbeek, een schatrijke cacao-fabrikant, die in 1888 op zijn landgoed de Duno een melkerij en modelboerderij 'Huis ter Aa' vestigde. Met een voor die tijd ultramodern procédé werden melk en melkproducten bereid zonder pasteurisatie en direct van de koe aan de klant geleverd in flessen. Scheffer wil nu de Theeschenkerij in park Sonsbeek gebruiken om de verkoop van zijn flessen melk te promoten. Bedrijfsleider van de Theeschenkerij wordt P. Stijnman die tot dan werkzaam was in het filiaal van 'Huis ter Aa' aan de Steenstraat. De oude tuinmanswoning verkeert in een vervallen toestand en is onbewoonbaar geworden. Het woonhuis wordt gerenoveerd en er wordt een galerij naast gebouwd. De op houten zuilen steunende

**THEESCHENKERIJ
PARK SONSBEEK**

SOUPER

ter gelegenheid van de Jaarvergadering van V.V.V.
Arnhem 27 Mei 1933

◆◆

Menu

Délites de Neptune
(Champagne Versigny)

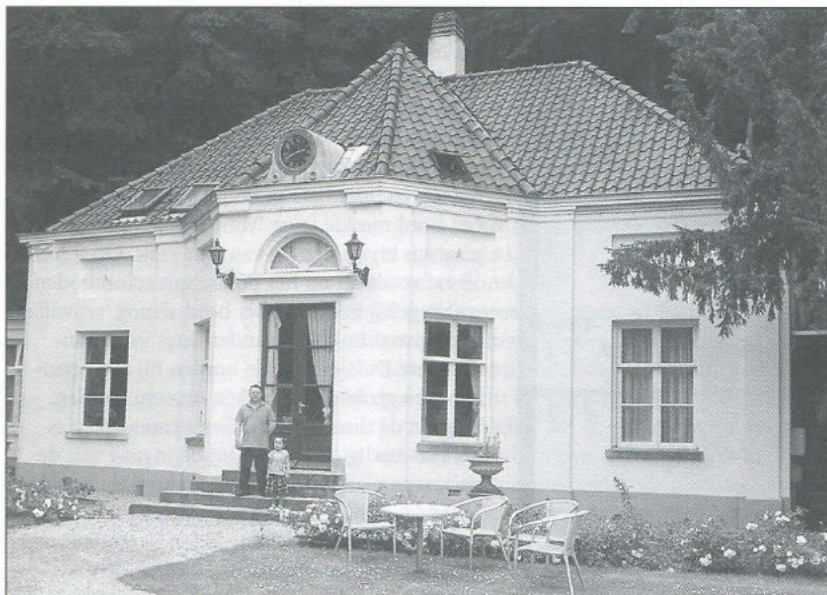
Crème Andalouse

Tranche de Turbot bouilli
Sauce Hollandaise
Pommes. nature
(Saulernes)

Poulet de Grain Rôti
Compôte assorti
Salade Mielée
(Pomerol)

Bombe Tesselrode
Fraises au crème fouettée
(Champagne Versigny)

Fruits de Saison

De voormalige theepit in 2005

hal is aan de voorkant open en biedt een schuilplaats voor het niet altijd droge Nederlandse klimaat. In de jaren twintig wordt de galerij beglaasd en omgevormd tot een modern café-restaurant. Ook komt er een groot terras dat doorloopt tot aan de beek. Scheffer investeert 15.000 gulden voor de inrichting van de vernieuwde Theeschenkerij, destijds een kapitale som geld. De verkoop van flessen melk de kernactiviteit van Scheffer loopt echter niet volgens verwachting en in 1914 wordt de modelboerderij op Huis ter Aa opgedoekt. Stijnman neemt de pacht van de Theeschenkerij in Sonsbeek over. Het gemeentebestuur ziet hoe Stijnman de Theeschenkerij tot een grote attractie van Arnhem maakt en verleent volledige medewerking bij de overdracht.

De Theeschenkerij Sonsbeek heeft een enorme aantrekkingskracht, zowel op Arnhemmers als op toeristen van buiten. De 'theepit' zoals de Arnhemmer zeggen groeit in de twintiger jaren uit tot een toeristische attractie die bezoekers trekt uit binnen- en buitenland. Het zijn de gloriejaren van de Theeschenkerij Sonsbeek. De reden daarvan is ongetwijfeld de moderne en attractieve bedrijfsvoering van Stijnman. "Immers" zo wordt bij het afscheid van Stijnman betoogd "alleen een café in een park

trekt geen tienduizenden bezoekers" De consumpties zijn goed en niet duur. Stijnman verkoopt ijs van eigen fabrikaat. Als extra service kunnen kinderen in de kiosk boeken lenen. Zowel 's middags als 's avonds is er live-muziek en in de zomermaanden organiseert Stijnman culturele evenementen die ook tijdens de economische crisis van de jaren dertig duizenden bezoekers trekken. De Arnhemse Orkest Vereniging treedt op met buitenlandse solisten, er zijn 'volksavondzangen' en optredens van buitenlandse koren. Ter bevordering van het inkomend toerisme organiseert het VVV vanaf 1934 avondfeestweken met optredens van artiesten, met balletvoorstellingen en met schoonrijden te paard. Stijnman geeft, ondanks zijn persoonlijke morele bezwaren daartegen, 'gelegenheid tot dancing' omdat het publiek daarom vraagt. De verlichting is een attractie apart. Het woonhuis en het restaurant worden door honderden lampjes verlicht. De cipressen en de Kleine Waterval worden door schijnwerpers in de mooiste kleuren gezet. De verlichting is geïnstalleerd door Philips. De grondlegger van het concern, Anton Philips, bemoeit zich persoonlijk met het project dat door zijn ingenieurs vorm wordt gegeven.

Sonsbeek Paviljoen

Wegens 'gevorderde leeftijd' en het ontbreken van een opvolger doet Stijnman in 1938 de lopende pachtovereenkomst over aan A. Tolmeijer. Tolmeijer al is exploitant van lunchroom 'André' in de Roggestraat en hij levert al jaren gebak aan Stijnman. Tolmeijer gaat nu ook de Theeschenkerij Sonsbeek exploiteren. Hij verhoogt en vergroot het terras, gaat in het huis wonen, heropent de zaak die nu ook 's winters open blijft. Tolmeijer wil congressen en vergaderingen aantrekken en heeft een vergunning nodig om sterke drank te schenken. B&W willen de drankvergunning wel verlenen maar de drankbestrijders verzetten zich tegen uitbreiding van het aantal vergunningen in de stad en de gemeenteraad stemt in ruime meerderheid tegen (24 tegen 8). De in de periode Stijnman gegroeide traditie van culturele evenementen in en rond de Theeschenkerij wordt voortgezet. Nieuw zijn de Zomeravondfeesten met een internationale dansshow onder leiding van

Ik heb gedanst op Sonsbeek. Op een zomerav. na een warme dag, terwijl de muggen gonsden, de maan wat flaurotjes scheen en de atmosfeer deed denken aan de tropennacht.

De muziek drong door tot de straatweg, dansmuziek. Een gedempte trompet, een saxofoon en nog wat. Toen ben ik gaan kijken.

Er zaten twee heren. Ze vroegen of ik vreemdeling was. Ik

Ik heb gedanst op Sonsbeek.....

was vreemdeling. Toen moest ik een gulden betalen. Ik kreeg een kaartje: V.V.V.-Arnhem en ik mocht dansen.

Maar eerst heb ik gekeken. De dansparen deinden, de saxofoon accentueerde een wals en de lichten van het terrasje straalden mat. Er sloten ook wat vogels in de verte en de waterval kon ik nog net horen. De druppels flikkerden op in het donker.

En plotseling, daar op die zomeravond op Sonsbeek, voelde ik mij tevreden. Een mens kan met weinig tevreden zijn.

Er was een meisje en we dansen: een tango, een wals, een slow-fox. Ze danste goed dat meisje, ze zag er aardig uit en ook dat gaf rust. En de razende wereld leek ver.

Ik heb gedanst op Sonsbeek op die warme Woensdagavond.

Misschien ga ik volgende week weer....

Arnhemse dansleraar Henri Wensink (6).
Er komen internationale artiesten en er wordt gedanst op Sonsbeek.

De oorlog breekt uit, de feesten zijn over, en de Theeschenerij sluimert. Zondags om de veer-

ten dagen vordert de bezetter het pand. Duitsers en NSB-ers genieten er van de muziek van overgekomen Duitse orkesten. Daarvoor en daarna mogen andere bezoekers binnen. Niet alle bezoekers: vanaf juni 1941 mogen Joden zich niet meer vertonen in zwembaden, badhuizen en openbare parken. Tolmeijer weigert een bord met de tekst 'Voor Joden Verboden' te plaatsen bij de ingang van zijn zaak. Op 9 juli 1941 wordt hij op het politiebureau ontboden en krijgt hij het bevel het bord alsnog 'vrijwillig' te plaatsen. Enkele maanden later verordenen de Duitsers dat de borden bij alle openbare gelegenheden geplaatst moeten worden. Volgens de directeur van Gemeentewerken is het niet nodig de borden bij de ingang van de parken te plaatsen. Maar het is uitstel. In januari 1942 worden rondom Sonsbeek en Zypendaal 9 borden 'Voor Joden Verboden' geplaatst (7). In september 1944 vinden vluchtelingen bij de Slag om Arnhem een slaapplek in de Theeschenerij. Voor het pand wordt een pomp voor drinkwater geslagen. Na enkele dagen wordt de evacuatie gelast. Het pand wordt ontruimd en Tolmeijer vertrekt met zijn gezin naar Apeldoorn.

De Theeschenerij is één van de weinige horecagelegenheden in Arnhem zonder oorlogsschade. Direct nadat de Arnhemmers terugkeren van de evacuatie bloeit de Theeschenerij weer op als centrum voor grote en kleinere recreatieve en culturele activiteiten. De oorlog is voorbij en de mensen hebben behoefte aan muziek en ontspanning. De Arnhemmers vieren de herwonnen vrijheid en wordt weer gedanst op Sonsbeek. In 1946 zijn er weer Lente- en Zomerfeesten, AOV-concerten en ballet- en toneelvoorstellingen in de open lucht. In januari 1946 gaat een ruime meerderheid van de gemeenteraad nu wel akkoord (25 tegen 10) met het voorstel van B&W om een vergunning te verlenen voor het schenken van sterke drank "ondanks de zedelijke gevaren". De benedenverdieping van het oude gebouw wordt het Restaurant (6).

In 1949 is Sonsbeek 50 jaar openbaar gemeentelijk park. Het woord 'theeschenerij' wordt ouderwets gevonden en dekt al jaren de lading

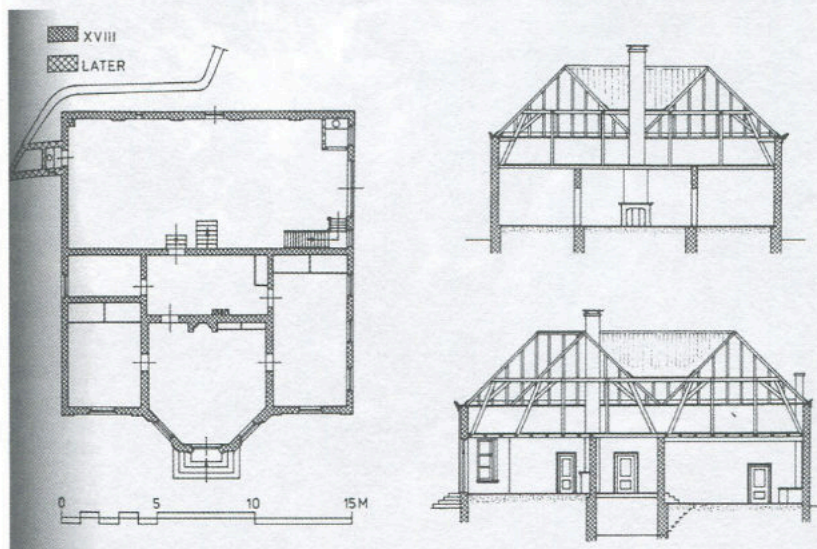
niet meer. Tolmeijer doopt zijn zaak om tot Sonsbeek Paviljoen. In 1950 overlijdt André Tolmeijer, nog jong, na een lang ziekbed. Zijn vrouw Jet zet met vier van haar vijf kinderen de zaak voort. In 1957 neemt zoon Wim Tolmeijer met zijn vrouw Jet Tolmeijer Jansen de exploitatie over. Ook zij wonen met hun gezin in het oude gebouw, de theepit. In de jaren vijftig, zestig en zeventig van de vorige eeuw is het Sonsbeek Paviljoen een gerenommeerde plek voor bruiloften en partijen, vergaderingen, diners, feesten en recepties. De Sonsbeektentoonstellingen van kunstobjecten in de open lucht brengen veel bezoek uit binnen- en buitenland. Tot begin zestiger jaren zijn er zondags druk bezochte Thé Dansants. Er zijn commerciële exposities van bedrijven, feestavonden van scholieren, van serviceclubs, van verenigingen. In 1985 overlijdt Wim Tolmeijer. Zijn vrouw zet de exploitatie nog korte tijd voort. Maar het wordt haar te zwaar en na 28 jaar verlaat zij het Sonsbeek Paviljoen (8).

In 1988 dient zich een nieuwe pachter aan. De heer Sjong komt met zijn ouders, zijn broer en diens gezin in de theepit wonen. Ze exploiteerden in Leersum een Chinees restaurant en nu hebben ze ambitie voor wat groters. Het paviljoen wordt van binnen naar achteren uitgebroken zodat er één grote restaurantruimte

ontstaat. Het Chinese personeel leert Nederlands op het ROC en in 1989 gaat het Chinees Restaurant Sonsbeek Paviljoen open. De Arnhemmers moeten wennen aan een Chinees op Sonsbeek maar Sjong en zijn mensen bouwen een reputatie op en de eters stromen in kleine en grote groepen toe. Twee Sonsbeektentoonstellingen en een jubileumjaar gaan voorbij. De horeca in het park breidt uit, de evenementen worden niet meer gehouden rond het Sonsbeek Paviljoen maar verspreid door het hele park. In 2003 krijgt de exploitatie van het Sonsbeek Paviljoen een nieuwe impuls. Sjong bouwt de weinig gebruikte vergaderruimte op de kop van het paviljoen om tot Wok-restaurant. Eind van dat jaar gaat deze vorm van zelfbedieningsrestaurant open. Met succes: nog steeds is het elk weekend dringen op het parkeerterrein. Nog nooit gingen er zoveel rijdgen de brug over naar de theepit.

Luuk Broer

Plattegrond en doorsneden
gebouw theepit, opgemeten in
1910, getekend door
A. Warffemius

Bronnen: (1) drs.P.M.Beek *Huis Sonsbeek* (1989, uitg.Waanders, Zwolle); (2) P.R.A.van Iddekinge, *eindredacteur Sonsbeek, stadspark van Arnhem* (1998, Waanders Uitgevers, Zwolle); (3) Joop de Jong *De Waaier van het Fortuin* (1998, SdU Uitgevers, Den Haag); (4) I.A.Nijhoff *Wandelingen in de omstreken der stad Arnhem* (1828, Paulus Nijhoff, Arnhem); (5) A.Markus *Arnhem omstreeks het midden der vorige eeuw* (1906); (6) A.en W.Tolmeijer *3 plakboeken met krantenknipsels en andere documenten uit de periode 1938-1950*; (7) Margo Klijn *De stille slag; Joodse Arnhemmers 1933-1945* (2003); (8) J.Tolmeijer-Jansen *interview Infobulletin jg 14 nr 4*. De auteur dankt C.Stijnman, André Tolmeijer jr, Jos Diender en Joop Morsink voor hun bijdragen en suggesties.

Jacob van Lennep bezoekt Sonsbeek

In de zomer van 1823 maakt de 21 jarige schrijver Jacob van Lennep met zijn vriend Dirk van Hogendorp een wandeltocht door Nederland.

Van Lennep is een flamboyante jongeman die van het leven geniet. Een goed glas wijn slaat hij zelden af en ook vrouwelijk schoon weet hij flink te waarderen. Wat zij onderweg zien en meemaken legt hij zeer uitgebreid en met veel oog voor detail vast in een dagboek.

De twee Leidse studenten doen op hun wandeltocht ook Arnhem aan.

Op zondag 3 augustus bezoekt het tweetal o.a. het landgoed Sonsbeek en kijken daar hun ogen uit. Sinds baron Van Heeckeren het landgoed twee jaar eerder van Theodore de Smeth had gekocht, is er veel veranderd. Van Lennep noteert in zijn dagboek:

Te half vier waren wij weder aan de herberg (= herberg de Zon, even buiten de Rijnpoort JD), waar ik eene vrouw in eene caleche (= open rijtuigje JD) voorbij zag rijden die ik dadelijk voor mijne nicht Madelon de Ruuck, geboren Ruysch, herkende, ondanks hare verandering (want zij was dik en vet geworden). Ik liep in aller ijl het rijtuig achterop, hield het als een bandiet staande en vroeg of ik hare familie te Arnhem zoude vinden. Zij verhaalde mij dat hare moeder te Rozendaal en Van Hasselt met zijne vrouw bij zijn vader op Daalhuys was, hetgeen mij slecht aanstond, daar ik pas in die omstreken geweest was en er nu weder naar toe zoude moeten. Daarop ging ik met mijn' reisgenoot de Hartjensberg en Sonsbeek zien en bewonderde den nieuwen aanleg. Onberekenbare schatten worden hier besteed. Bergen worden vereffend, dalen ver-

hoogd, twee straatwegen aangelegd, vijvers en waterpartijen gegraven, beeken geleid, huizen gebouwd of veranderd, oranjeriën in orde gebracht, hardsteenen broeibakken tegen de hoogtens geplaatst, in een woord, alles is hier weelde en grootheid. Te vijf ure aten wij.

Jacob van Lennep krijgt later bekendheid als schrijver en politicus. Hij schrijft verschillende romans, toneelstukken en historische werken. Maar ook als politicus is Van Lennep een invloedrijk man. Tot aan zijn dood blijft hij een geestdriftig wandelaar. Jacob van Lennep overlijdt op 25 augustus 1868 tijdens een vakantie in Oosterbeek. Daar is hij op het plaatselijke kerkhof begraven.

Jos Diender

*De Grote Waterval.
Hier stond de in 1826
afgebroken Geldersemlen*

De stampende molen van de Hertog

Op basis van de gegevens uit het dossier van Joop Morsink over de molens aan de St. Jansbeek hebben we in vorige nummers uitgebreid stilgestaan bij de geschiedenis van de St. Jansmolen, de Prümmermolen en de Sonsbekermolen, respectievelijk de eerste, de tweede en de vijfde molen aan de Jansbeek, gezien vanaf de stadsmuren. De derde molen aan de beek de Wittewatermolen en de vierde molen de Agnieten of Begijnemolen hebben we overgeslagen. Over deze twee molens zijn boekjes geschreven die verkrijgbaar zijn bij Bezoekerscentrum Sonsbeek en bij het Watermuseum. We zijn nu aangekomen bij de zesde en op één-na-laatste molen langs de beek: de Geldersewatermolen.

Waar een brede straal helder sprenghwater van de St. Jansbeek over de 'Grote Waterval' stort, stond in de dertiende eeuw de Geldersewatermolen te draaien. In deze molen werd uit zaad olie geslagen. Men neemt aan dat deze watermolen, die in 1281 eigendom was van Theodorus van Nienbeeck, de oudste molen in het dal van de St. Jansbeek in park Sonsbeek is.

Vanaf de Gemeenewegh (Zypendaalseweg) moet de Geldersewatermolen er hebben uitgezien als een grote schuur aan een rustig voortkabbellende beek. Het zware, dreunende geluid van de heien, waarmee men de olie uit het verwarmde zaad perst, wordt enkele keren door de omringende hellingen teruggekaatst en is tot in de wijde omtrek te horen. Rustig verrichten de heidove mannen hun werk in hun van vet stijf staande kleren. Praten met elkaar is niet mogelijk. Zo nu en dan, een voor de buitenstaander niets zeggend gebaar, is hun enige communicatiemiddel.

De Geldersewatermolen duikt weer op in de geschiedschrijving, als de molen in 1470 door de Heren van der Hoeven wordt overgedragen aan Peter Borchard. Als Borchard in 1538 sterft wordt Hertog Karel van Gelre de nieuwe eigenaar en het is vermoedelijk uit die tijd, dat de molen de naam 'Geldersewatermolen' krijgt.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) heeft de Geldersewatermolen schade opgelopen en is daardoor niet meer in bedrijf. We lezen dat in 1689 enkele gemachtigden de broeders van het Schoenmakersgilde uit Arnhem verzoeken om 400 gulden beschikbaar te stellen aan de toenmalige molenaar Hermen Herberts, zodat deze de molen kan herstellen en naast graan ook gedroogde eikenschors tot run kan malen. De schoenmakers hebben dringend run nodig voor het looien en bewerken van huiden tot leer.

In 1737 nemen Hendrik Pouwels, zijn vrouw Geertrui Herberts en Derksken Herberts, haar broer, de molen over. In 1762 krijgt Gerdina Pauwels, dochter van Hendrik Pouwels en weduwe van Gerrit Naberman, vanwege een

splitsing van goederen met haar vier kinderen 'de waterkoornmoolen op St. Jansbeek de Gelderse Moolen' genoemd met twee schuieren, boomgaert en wijert ... in haar bezit. In dat jaar hertrouwt zij met molenaar Herman Ross.

Burgemeester Gerhard Pronck koopt de molen op 12 februari 1787 voor een bedrag van 9.000 gulden. Van hem is bekend dat hij in de omgeving van de stad verschillende heidevelden heeft laten ontginnen en op het latere landgoed Sonsbeek veel bomen heeft laten aanplanten. Alle goederen van burgemeester Pronck, inclusief de Geldersewatermolen, gaan twaalf jaar later over op Elisabeth Scheltus, echtgenote van Sebastiaan Cornelis Nederburgh, die als ambtenaar in Nederlands-Indië vertoeft. Nederburgh is advocaat en commissaris-generaal van de Verenigde Oostindische Compagnie in Nederlands-Indië en zoekt in 1800 een veilige belegging en een rustige plek om van zijn tropenjaren bij te komen. Bij de verkoop is het landgoed Sonsbeek al meer dan honderd hectare groot en de indeling komt dan al dicht in de buurt van het huidige park Sonsbeek.

In 1806 gaat het landgoed Sonsbeek over naar Baron De Smeth, Heer van Deurne en Liessel. In 1808 koopt hij het naastgelegen landgoed De Hartjesberg, maakt van beide landgoederen één geheel en noemt het 'Sonsbeek'. Dertien jaar later, in 1821, verkoopt Baron De Smeth deze goederen, inclusief de Geldersewatermolen, voor 210.000 gulden aan Baron van Heeckeren van Enghuizen. Deze rentenier laat de Geldersewatermolen slopen ter verfraaiing van zijn lusthof. In 1826 bouwt hij voor de overstort van de voormalige Geldersewatermolen een grot. Het beekwater laat hij over deze kunstmatige grot stromen, zodat van binnenuit het neerstortende water als een doorzichtig gordijn te bewonderen is. De zware stenen voor dit onnatuurlijke bouwwerk worden vanaf de Veluwe, voornamelijk uit het Kootwijkerzand bij Ede, aangevoerd.

Jos Diender

Suikerzakjes Sonsbeek Paviljoen

*'Wij kwamen aan en wandelden direct naar Sonsbeek
En zagen daar den waterval nu van dichtbij:
Maar wat ons opviel en wij dagelijks nog van spreken,
Is 't heerlijk zitje aan de Theeschenkerij'*

Zo beschrijft de dichter Vogelzang in een loflied het uitstapje van een echtpaar dat met de trein naar Arnhem komt, in de jaren '40 van de vorige eeuw. De Theeschenkerij Sonsbeek in de volksmond 'Theepit' genoemd had in die jaren een enorme aantrekkingskracht, zowel op toeristen als op Arnhemmers. De Theeschenkerij Sonsbeek werd

in 1950 omgedoopt tot Sonsbeek Paviljoen. Er werd al jaren meer dan alleen thee geschonken.

Zoals in ieder groot restaurant kregen de gasten van het Sonsbeek Paviljoen een zakje suiker bij de koffie of thee, met daarop de naam van dit prachtig gelegen horeca-bedrijf. De obers konden kiezen uit vier verschillende kleuren suikerzakjes: grijs, oranje, groen en rood, allen met dezelfde opdruk. Op de voorkant van het zakje stond twee maal de tekst 'Sonsbeek Paviljoen Arnhem', waarbij de 'S' was omgetoverd tot een sierlijke zwaan. Rechts bovenin werd de clientèle duidelijk gemaakt dat het paviljoen over een: 'groot eigen parkeerterrein' beschikte en links onderin dat men zich: 'midden in Park Sonsbeek' bevond. Natuurlijk mocht het telefoonnummer niet ontbreken. Op de achterzijde stond de wervende tekst: 'In onze 'salon intime' slaagt ieder familiefest!' plus de mededeling: 'Het gehele jaar reserveren wij gaarne een of meer van onze 5 zalen voor U! Bel voor een afspraak (085) 42 21 31. Menig bezoeker heeft als herinnering aan deze bijzondere attractie het suikerzakje mee naar huis genomen. Voor de echte verzamelaars onder u, de suikerzakjes van het Sonsbeek Paviljoen werden geproduceerd door de Arnhemse suikerfabrikant Pluijgers.

Jos Diender

De kruidentuin die verdwijnt bij de herinrichting van het St. Jansveld

Nieuws uit bos en park

Op safari met de parkbeheerder

In het vorige nummer hebt u kunnen lezen dat de namen van de vier slachtoffers van de executie in Sonsbeek van 20 september 1944 bekend zijn.

Jos Diender, schrijver van het artikel, en Jeroen Glissenaar, de parkbeheerder, kregen het idee om de plaats van de executie te markeren met een gedenksteen. De uitvoering van dit voornemen, is ingewikkelder dan het lijkt. Wat voor een gedenksteen zal het zijn en hoe verwijst je daarnaar. Zo kan er niet 'zomaar' een bordje worden geplaatst want er zou dan een wildgroei aan bordjes ontstaan. Beide heren denken nog na over dit onderwerp, aangezien zij ervan overtuigd zijn dat het gedenken van de executie belangrijk is voor Sonsbeek. Ik kan het alleen maar met ze eens zijn.

Onze 'safari' vindt plaats eind juli. Mijn kinderen hebben al een tijdje vakantie en ze willen graag mee met Jeroen. Hij vindt het prima. Jeroen merkt op dat de algemene indruk van het park goed is. Er wordt druk gemaaid. De 'boefjes' (niet die twee op de achterbank, maar jongeren die van de rechter een taakstraf opgelegd hebben gekregen) hebben op de Bleekweide gootjes schoongemaakt, grond afgegraven en daarna opgevuld met stenen.

De Zypendaalseweg gaat op de schop. Als u dit leest is het project in volle gang. Nadat de rioleringswerkzaamheden zullen zijn uitgevoerd wordt de weg versmald en het park verbreed. Bij de herinrichting van het Jansveld, de nieuwe naam voor het binnenterrein tussen Watermuseum en Bezoekerscentrum Sonsbeek, wordt de kikkerpoel verplaatst. De poel wordt drooggepompt en leeggehaald en daarna geplaatst in de natte weide, aan de andere kant van de beek. Op de vraag van zoon Joris of dat niet 'zielig' is voor al die kikkers en andere dieren, antwoordt Jeroen dat er in de zomer juist weinig kikkers en amfibieën in de poel zijn. Pas in de herfst, dus na de verplaatsing, zoeken zij hun eigen plekje.

Ondanks dat de zomer redelijk nat was, zijn er toch een paar warme dagen geweest. Op die dagen was het in de parken nog drukker dan in het afgelopen jaar. Dit betekende niet alleen dat het er erg gezellig was, maar ook dat er veel meer vuil opeengehoopt lag. Gelukkig vooral direct náást de vuilnisbakken, die al snel vol raakten, en niet als zwerfvuil los in het park. Er is toen besloten om op zonnige dagen een extra 'vuilronde' te rijden.

In de hertenkamp zijn maar liefst acht hertjes geboren. De mannetjes hebben weer hun gewei en kunnen wachten op de bronsttijd, de tijd waarin zij de baas zijn. Buiten deze periode

delen de vrouwtjes namelijk de lakens uit. Veel omgevallen bomen zijn opgeruimd en de paden zijn schoongemaakt. Er zijn bomen door ouderdom ziek geraakt of dood gegaan. In de herfst worden deze bomen 'geblest' en vervolgens gekapt en weggehaald. Bij het Sonsbeek Paviljoen zijn hovenierswerkzaamheden uitgevoerd: rozen snoeien, kantjes opsteken, maaien en schoffelen. Verder zal in de herfst de 'hangbrug' geschilderd worden. Ter vervanging zal tijdelijk een andere brug dienst doen.

Aan de Grote Waterval is ook druk gewerkt zodat de rotsblokken weer goed vastliggen. De banken en richtingborden in het park worden gewassen. Zoon Felix vraagt zich af of de vuilnisbakken ook gewassen worden. Ja, die ook.

In park de Gulden Bodem zien we dat het pad naar de Schelmseweg hersteld is. Het pad was helemaal uitgesleten. Met leemgrond is het pad weer egaal gemaakt. Tot slot vertelt Jeroen dat de heren van de 'Ronde Tafel' hebben aangeboden om het hekwerk rond het park te (laten) herstellen. Dat genereuze aanbod is graag geaccepteerd; het hekwerk is al tweehonderd jaar oud en hoort echt bij het park. We zijn weer bij het startpunt van deze 'safari' aangeland. Mijn kinderen waren erg opgetogen over de rondrit en over Jeroen's verhalen. Er zit voor hen nog een leuk extraatje aan vast: ze mogen een keer mee met het voeren van de herten. Hoe dat was, zal ik in het volgende nummer van het Infobulletin beschrijven.

Annelies Verheij-Reijnen

Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054

Redactie:

Jos Diender
 Annelies Verheij-Reijnen
 Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving:

Raymond Paulus
 Druk:
 Presikhaaf Grafische Diensten

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek
 Zypendaalseweg 24a,
 6814CL Arnhem
 email: info@parksonsbeek.nl

Het herfstnummer van het Infobulletin verschijnt 21 december. Uiterste datum inleveren kopij: 18 november 2005.

Reden retourzending:

postcode: Plaats:

Naam: Straat:

Het correcte adres is:

6814 CL Arnhem.

Retour afzender/adreswijziging
 Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug sturen naar Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalsweg 24A, 6814 CL Arnhem.

Port betaald

TPG Post